

LUŽIČKI SRBI - NAJMANJI SLAVENSKI NAROD

SLAVICA VRKIĆ ŽURA
Put Petrića 28a
23000 Zadar

UDK 391/397
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 4. 07. 2011.

Lužički Srbi su ostaci brojnog stanovništva koje je sredinom 1. milenija nastavalo područje između Odre i Labe. Bili su podijeljeni u ukupno trideset i tri plemena od kojih su najpoznatiji Lužičani i Milčani. Danas sačinjavaju mali postotak stanovništva dviju oblasti bivšeg DDR-a na gornjem i srednjem toku rijeke Spreve.

POVIJEST LUŽIČKIH SRBA

Prvo pisano svjedočanstvo o prisutnosti Lužičkih Srba na području između Baltičkog mora i Krušne gore potječe iz pera franačkog kroničara Fredegara iz 631. godine. On spominje lužičkosrpskog kneza Derwana čiji narod naziva *surbi*. Kasnije se pojavljuje naziv *sorabi* što dolazi od slavenske vlastite imenice *serbja* (gornjolužičkosrpski) ili *serby* (donjelužičkosrpski). Nijemci ih nazivaju i *Wenden*, a njihov jezik *wendisch*, prema *wenedi* (veneti) kako su rimski historioografi nazivali ona slavenska plemena koja su u prvim stoljećima nove ere živjela između Karpata i Baltičkoga mora. Naziv *lužički* (njem. *Lausitzer*) dolazi od naziva *Lyžica* ili *Lužica* što znači „močvarna zemlja“.

Lužički Srbi su ostaci brojnog stanovništva koje je sredinom 1. milenija nastavalo područje između Odre i Labe. Bili su podijeljeni u ukupno trideset i tri plemena od kojih su najpoznatiji Lužičani i Milčani. Danas sačinjavaju mali postotak stanovništva dviju oblasti bivšeg DDR-a (njem. *Ober- und Niederlausitz*) na gornjem i srednjem toku rijeke Spreve. 1961. godine bilo ih je oko 100 000. Od kraja 8. st. Lužički Srbi su se borili s Francima i Sasima. U 10. st. morali su priznati njemačku vlast; bili su podložni Istočnoj marki kojom je upravljao markgarf Gero¹ i nasilno pokršteni. Područje koje su nastavali gornji Lužičani potpalo je 1018. godine pod vlast poljskog kralja Boleslava Hrabrog, pa zatim pod vlast meissenskih markgrofova koji su 1136. proširili svoju vlast i na donje Lužičane.

¹ 939. godine ovaj je vlastodržac na jednoj gozbi dao usmrtiti trideset lužičkosrpskih kneževa s područja rijeke Labe.

Poslije su bili pod vlašću Češke i Brandenburga dok nisu došli pod Sasku (1623 - 1815). Za čitavo vrijeme njemačke vlasti bili su izloženi germanizaciji. Bečkim kongresom Donja Lužica i dio Gornje Lužice predani su Prusiji, a ostatak Saskoj. To je dovelo do kulturnog udaljavanja Lužičana koji se nikada nisu sporazumijeli o prihvaćanju jednog jedinstvenog književnog jezika. Polovinom 19. st. kod Lužičkih Srba počinje jačati nacionalna svijet i težnja za kulturnom autonomijom. Osniva se *Maćica Serbska*. Za vrijeme Hitlerove diktature lužičkosrpskim kulturnim ustanovama bio je zabranjen rad, istaknuti pojedinci bili su zatvarani ili raseljeni, a javna uporaba lužičkosrpskog jezika zabranjena. Ustavom DDR-a zagarantirana im je potpuna kulturna autonomija, obnovljene su prosvjetne ustanove (među ostalim i društvo *Domowina*), a na lužičkosrpskom jeziku izlazi stanoviti broj časopisa: u pradavnom nacionalno-kulturnom centru Budyšinu/Bautzenu osniva se Institut za folklor i književnost te lužičkosrpski teatar. Unutar tisućuljetne germanizacije u materijalnoj i duhovnoj kulturi sačuvane su mnoge slavenske crte (osebujna narodna nošnja, glazbeni instrumenti, običaji, narodne pjesme, bajke, legende, priče i dr.).

JEZIK I KNJIŽEVNOST LUŽIČKIH SRBA

Lužičkosrpski jezik pripada skupini zapadnoslavenskih jezika, a u užem je srodstvu s češkim, slovačkim i poljskim jezikom. Taj se jezik danas govori još samo na jednoj desetini prvobitnoga lužičkosrpskoga jezičnog područja. O njegovoj ranijoj rasprostranjenosti govore toponimi lužičkosrpskog porijekla (Leipzig dolazi od lužičkosrpskog *lipa*). Sredinom 19. stoljeća iskristalizirala su se dva književna jezika: gornjelužičkosrpski i donjelužičkosrpski. Za oba jezika karakterističan je naglasak na prvom slogu. Dual je sačuvan u deklinaciji i konjugaciji. Infinitiv završava na *-ć* (gornjelužičkosrpski) i na *-ś* (donjelužičkosrpski). Evo nekoliko najvažnijih razlika između ta dva jezika:

Gornjelužičkosrpski

h (*hora, sněh*)
 č (*čas, čorny*)
 ć, dž (*ćelo >tijelo<, džěd >dijed<*)
 -aj, -omaj (*dwaj wozaj, wozomaj*
 >(s) dvoje kola<)
 -nyć (*wuknyć >učiti<*)

Donjelužičkosrpski

g (*gora, sněg*)
 c (*cas, carny*)
 ś, ź (*śěło, źěd*)
 -a, -oma (*dwa woza, wozoma*)
 -nuś (*wuknuś*)

-ej (*konjej* >konju<)
Kwas>svadba<
prajíc >reći, kazati<
košla >košulja<

-oju (*konjoju*)
-swjažba
-groniš
-zgło

Za usporedbu može poslužiti i sljedeća poslovice koju donosimo na gornjelужиčkom i donjelужиčkom jeziku te slepjanskom dijalektu (prema Slep/Schleife):

Zaplata dyrbi być wjetša hač džěra. (Zakrpa mora biti veća od rupe.)
Zaplata musy być wětša ako źěra.
Zaplata deri być wěkša ako džěra.

Riječi se u lužičkosrpskom tvore na način koji susrećemo kod ostalih slavenskih jezika. On sadrži mnoge internacionalizme, a očit je u njemu utjecaj njemačkog jezika. Od sredine 20. stoljeća Lužički Srbi su dvojezični: lužičkosrpski im je materinski jezik, a njemački je službeni jezik države u kojoj žive i rade.

Gornjelужиčkosrpski i donjelужиčkosrpski jezik danas su moderni europski jezici s vlastitim riječnicima, gramatikama, udžbenicima, jezičnim atlasima i sl. No primjena tih jezika u svakodnevnom životu danas je veoma ugrožena. Njihovo je očuvanje složeni zadatak a ono počinje već u obitelji, vrtiću i školi. Važnu ulogu u očuvanju i njegovanju tih dvaju jezika igra nakladnička kuća *Domowina*, osnovana 1958. godine, koja razvija, izdaje i distribuira suvremenu beletristiku i dječju književnost, pisanu na lužičkosrpskom jeziku ili prevedenu na taj jezik, znanstvenu literaturu s područja sorabistike, popularnu literaturu, pedagošku literaturu, istaknuta djela kulturnog nasljeđa te novine i časopise. To su prije svega *Serbske Nowini*, tjednik *Nowi Casnik*, mjesečnik za kulturu *Rozhlad*, časopis za djecu *Plomjo* (na gornjelужиčkosrpskom) i *Plomje* (na donjelужиčkosrpskom), pedagoški stručni časopis *Serbska šula*, časopis za katoličke i protestantske Lužičke Srbe *Katolski posol* i *Pomhaj bóh* kao i časopis s područja sorabistike *Letopis*.

Na lajpciškom sveučilištu djeluje Odsjek za sorabistiku, a u Budyšinu/Bautzenu Institut za sorabistiku koji svake druge godine organizira međunarodni ljetni tečaj jezika i književnosti Lužičkih Srba.

Radio-emisije na lužičkosrpskom jeziku emitiraju se skoro sedamdeset godina. Srednjenjemački radio (*MDR*) od svog osnutka 1992. godine emitira dnevno otprilike 20 sati programa na tom

jeziku. Iste je godine i *ORB* (Istočnonejmački radio Brandenburg) otpočeo s emitiranjem magazina *Lužyca*. Od 1996. *MDR* nudi i posebne televizijske emisije.

Od ujedinjenja dviju njemačkih država obrazovanje Lužičkih Srba utvrđeno je zakonima o školstvu Slobodne države Saske i savezne pokrajine Brandenburg. U Saskoj zakon iz 1991. jamči pravo na nastavu lužičkosrpskog jezika kao i nastavu školskih predmeta na tom jeziku. Taj se jezik predaje kao materinski, drugi jezik i strani jezik. Na svim saskim školama učenici dobivaju temeljne informacije o povijesti i kulturi tog slavenskog naroda. U pokrajini Brandenburg zakon iz 1996. jamči pravo učenja lužičkosrpskog jezika i njegovu primjenu u određenim nastavnim predmetima i stupnjevima obrazovanja na području gdje žive i rade Lužički Srbi. Prema zaključku Konferencije ministara kulture saveznih pokrajina lužičkosrpski jezik je priznat kao nastavni predmet i ispitni predmet na maturi. Po prvi put u povijesti Lužičkih Srba učenici mogu kao ispitni predmet izabrati lužičkosrpski umjesto njemačkog jezika.

Zakonom iz 1993. podupire se rad lužičkosrpskih vrtića kojih je te godine bilo trinaest. Uz ove postoje i dvojezični vrtići.

Prvi pisani spomenik lužičkosrpskog jezika je Zakletva budišinskih Srba (*Burger Eydts Wendisch*) za koju se pretpostavlja da je nastala oko 1530. godine. Prvi je značajniji lužičkosrpski tekst prijevod novozavjetnih biblijskih knjiga (M. Jakubica, 1548.), a prva tiskana knjiga na tom jeziku je prijevod Lutherovog katekizma (A. Mollerus, 1574.). Prvu je gramatiku lužičkosrpskog jezika napisao isusovac K. J. Ticin (*Principia linguae Vendicae*, 1693.). Među starim piscima ističe se J. H. Světlik (1650. - 1729.), izdavač zbirke nabožnih pjesama (*Kostelni zpěvník*) i riječnik „Vocabularium latino-serbicum“ i prevoditelj integralnog teksta Biblije na lužičkosrpski jezik. U 16. su stoljeću na latinskom jeziku pisali Kaspar Peuker (1525. – 1602.) i Jan Bok (1568. – 1621.).

Osnivač lužičkosrpske nacionalne književnosti je Handrij Zejler (1804. – 1872.), pisac lužičkosrpskog narodnog preporoda i svojevrsni *factor movens* svih naprednijih pokreta ovog naroda.

Sakupljač lužičkosrpskih narodnih pjesama, poslovice i napjeva te autor njemačko-lužičkosrpskog riječnika Jan Arnošt Smoler (1816. – 1884.) nezaobilazna je figura u organiziranju kulturnog života Lužičkih Srba, posebno društva *Maćica Serbska*. U svojim brojnim radovima donosi slikovne prikaze narodne nošnje i narodnih instrumenata.

Klasičar lužičkosrpske književnosti, pjesnik i začetnik dramskog stvaralaštva Jakub Bart - Čišinski (1856. – 1909.) za sobom je ostavio brojna djela koja su izdana u ukupno 14 svezaka.

Mina Witkoje (1893. – 1975.) kao liričarka i autorica brojnih publicističkih radova predstavlja donjelužičke Srbe.

U svijetu je najpoznatiji Jurij Brěžan. Neka budu spomenuti i književnici Jurij Koch, Mihał Hórník, Michal Nawka, Mato Kosyk, Marja Młynkowa, Marja Kubašec, Marja Krawcec, Kito Lorenc i Benedickt Dyrlich.

Govoriti o Lužičkim Srbima, a ne spomenuti *Krabata*, lik iz njihovih brojnih legendi i priča, bilo bi neoprostivo. U mjestu Wittichenau, u župnoj crkvi „Mariä Himmelfahrt“, s lijeve strane glavnog oltara, jedna tabla svjedoči o tome da je tu nekoć bio pokopan Hrvat Jan von Schadowitz (živio oko 1700. godine) uz kojeg su vezane brojne legende i priče. Prema tim starim pričama Jurij Brěžan je napisao knjigu „Čorný mlyn/ Die schwarze Mühle“ (Crni mlin) o vječnoj borbi između dobra i zla pri čemu su mladi mlinar Krabat i njegovih dvanaest prijatelja na strani dobra, a grozni crni mlinar na strani zla. Merćin Nowak-Neumann posvetio je ovom legendarnom liku knjigu „Meister Krabat, der gute sorbische Zauberer“ (Majstor Krabat, dobri lužičkosrpski čarobnjak). Etnolog i kompozitor Jurij Pilk (1858. – 1926.) zapisao je, kako se smatra, najvrijedniju varijantu bajke o Krabatu².

Handrij Zejler³:

Njeswěrný luby

*Na zahrodže pčolki bórča,
Doma moja maćerka:*

² Autor prenosi samo ono što je čuo, a tu svoju verziju legende o Krabatu upotpunjuje svojim pretpostavkama da je Goetheov „Faust“ najvjerojatnije inspiriran upravo Krabatom, tim likom iz lužičkosrpskih legendi i priča. To potkrepljuje brojnim sličnostima između ta dva lika. Prijevod zanimljivog i intrigantnog teksta J. Pilka donijet ćemo drugom prilikom.

³ H. Zejler (1804. - 1872.), pjesnik lužičkosrpskog narodnog preporoda i otac lužičkosrpske poezije. Autor teksta lužičkosrpske himne „Auf die sorbische Lausitz“. Pisac gramatike lužičkosrpskog jezika. Izdavač konfesionalnih novina i predsjednik osnivačke skupštine društva *Maćica Serbska*. Sakupljač basni, poslovice, narodnih pripovijedaka i bajki. Njegovi prilozi s područja folkloristike i lingvistike od velikog su značaja za svako daljnje znanstveno istraživanje o toj tematici.

*Malo sym ji lenu plěla,
Mólčke brěmjo přinjesla.*

*„Njeswar, njeswar, luba maći,
Hdyž je deščika so šlo.
Postejala sym pod lipu,
Spěwaše tam ptačatko.“*

*„Njelži, njelži, džowka moja,
Znaju twoje ptačatko
Po křidleškaach, po pjeričku –
Znaju lesne spěwančko.*

*Z holbjom kurča, z lišku měnja,
Złote hory nalubja.
Do jich wohnja woda běži,
Hrajki su jich lubosća.“*

*Šworči woda po přěrowčku,
Njese z chwatom pjeričko:
Moja mać je prawje měla.
Pjeričko bě pacholo.*

*Z wětrom, z wodu je mi wušoł,
Hdyž sym chuda služobna.
Měla kublo, wjele pjenez,
By zas přišoł nazajtra.*

*Přelězl by najwyše hory,
Čorne rěki přepluwał,
Z lastojčkami by so wrócił
a mi jasny pjeršćen dał.*

Nevjerna ljuba⁴

*Vani pčele bruje, zuje,
A kod kuće moja majčica:
Malo sam joj lana pokosila.
S malim se naramkom kući vrnula.*

⁴ S gornjelужиčkosrpskog prevela S.V.Ž.

„Ne kori me, ne grdi, draga mati,
Kiša je dojednom zapljuštala
Pa sam se pod lipu sklonila,
A u njoj je ptica pjevušila.“

„Ne laž, 'ne laž', kćeri moja,
Znam ja tu ptičicu tvoju
Po krilcima, po perju –
Znana mi je njena mukla pjesmica.

S golubom guguče, a s lisicom se previja
U zlato bi te iskovala
al' joj voda žar gasi.
Ljubav je za nju samo igrarija.“

U potoku voda žubori i klokoće
I sa sobom perce hitro nosi:
Moja je majka pravo imala
Momak je lak poput perja.

S vjetrom je i vodom pobjegao,
Jer sam sirota sluškinja.
A da imam kuću, novca hrpu
Već bi sutra bio tu.

Preplazio bi najviše gore,
Crne rijeke preplivao,
Vratio se s lastavicama
I donio mi prsten sjajni.

Michał Nawka⁵:

Njewěrju, zo wjelkow w Serbach njeje

Zyma, běly kraj, Cyle po protyce.

Praja, zo w Serbach njeje wjelkow, ale słyšu – wuhuhu – zdala wjelkow wuč, bliže a hórje mi wjelče hłosy wucho kłoča, hižo mi wyše hłowu njemdrje šumi. Hłódne to wjelki, kiž z hłodom wuja, z hłodom, kaž bych wot lónšeho so dyrbjeli posćić. Leća z wichorom, dřeja ludžom ze žilow krej, pija ju ćopłu. A strach hraba tych wbohich ludži, kiž sebi wobhladuju na sebi čerwjene a módre znamjenja tych wjelčich zubow. A syła toho wjelčiteho skotu za syłu hanja.

Dźiw, zo nas wone wšitkich do smerće njezakusaju.

Něchtóžkuli je so wbohli tych wujacych djasow smjerć wustróžal., zblédnyl a wudychał. Nazajtra praja pak, zo je zmjerznyl. Njewjězo je smjerznyl, ale wjelki su jeho smjerć zawiniłe.

Hladaj, hladaj, ja je widžu po płowym polu hanjeć, ně, wjelkow njewidžu, ale kak su za nimi ze sněhom wari a ze šěrym prochom z kudželemi kuri. Za nimi njesu so zestróžane mróčlr, hač so mučne něhdže w přerowje abo w hłubokim puću wusydnu. Ze swojim njemdrjenjom su dźiwje wjelki hižo někohožkuli zawěte, zadusyłe we wějeńcy. Tajci su wjelki rubježnicy – mordarjo. Nichtó jim ničeho činił njeje, ale kóždeho bych u požrele.

Ow, mje hižo strach łóji, hdyž jich zachadženje spomnju.

Hišće doma nimaš před wjelčim hłodom škita. Najhórje je mi we wjelčim měsacu.

Njewjěrju, zo w Serbach wjelkow njeje.

⁵ M. Nawka (1885-1968) jedan je od pokretača osnivanja *Domowine*. Prvi lektor lužickosrpskoga jezika na Sveučilištu Karla Marxa u Leipzigu. Pisac i prerađivač religioznih tekstova, urednik časopisa *Katolski Posol*. Odlikovan Papinim ordenom „Pro Ecclesia et Pontifice“. Smatraju ga osnivačem moderne kritičko-realistične pripovijetke. Autor lirike. Napisao je oko 100 tekstova koji su uglazbljeni, a za neke je i sam napisao glazbu. Napisao je i uglazbio brojne pjesme za djecu. Prevoditelj djela svjetske književnosti. Najznačajniji mu je prijevod Gogoljevog „Revizora“. U seoskom kazalištu u Radiboru to je djelo izvedeno pod njegovom redateljskom palicom. R. Jenč će za njega kazati da je „izoštrio smisao za jezik cijele živeće generacije“.

Ne vjerujem da u Lužici nema vukova⁶

Zima., bijeli krajolik. Sve je po kalendaru.

Kažu da u Lužici nema vukova, ali ja izdaleka čujem – vuhuuuu! – zavijanje vuka, sve bliže i žešće mi glasovi vučji deru uho, već mi, evo, iznad glave grozno huči. Izgladnjeli su to vukovi koji od gladi zavijaju, gladni kao da su postili od prošle godine. Jure s vjetrom, čupaju ljudima krv iz žila, piju je toplu. A strah hvata te uboge ljude koji na sebi primjećuju crvene i modre tragove tih vučjih zubi. Čopori tog vječitoga skota ganjaju jedni druge.

Sva sreća da nas do smrti već nisu pokusali.

Mnoge su od tih jadnika vražji vuci smrtno preplašili pa su problijedili i izdahnuli. Sutradan se pak priča da su se smrznuli. Ne vjerujem da su se smrznuli, nego da su vukovi skrivili njihovu smrt.

Gledaj, gledaj, ja ih vidim kako jedan drugog ganjaju po plavom polju. Ne, ne vidim vukove, vidim kako za njima snijeg pršti i kuha i kako se siva prašina poput starih krpa u vis diže. Za vukovima u zraku ostaju uskovitlani gusti oblaci koji će se polako razići i spustiti u neki jarak ili neki kanal pored puta. Svojim jezivim zavijanjem te su vučje zvijeri mnoge pomeli i ugušili u vijavici. Takvi su vukovi grabežljivci – ubojice. Nitko im ništa nije napravio, ali bi oni svejedno svakoga požderali.

Oh, već me strah hvata kad pomislim da odnekud mogu banuti.

Ni kod kuće se od vučje gladi ne možeš skriti. Najgore je u vučjem mjesecu.

Ne vjerujem da u Lužici nema vukova.

⁶ S gornjelужиčkosrpskog prevela S.V.Ž.

LUŽIČKOSRPSKE PRIGODNE PJESME I NAPJEVI⁷

*Přindź, mój luby, džensa ke mni,
Ja sym sama doma,
Na worješki, na jablučka,
Na te žolte krušwički.*

Dođi danas, dragi moj, k meni,
sama sam kod kuće.
Na oraščiće i na jabučice,
Na kruškice žute.

*

*Naša Anka žěnsa doma njejo.
Ona jo w lěsku.
Šeletka paso,
Za pjeńkom seda,
Za golcom glěda.*

Naša Anka doma danas nije,
U šumici je,
telešce ona čuva.
Čuči na panjiću,
A pogled joj na dečkiću.

*

*W Čěskowskim lěsku
Sedži baba z třěsku
Na dubovom pjeńčku
Z palencowej škleńčku.*

⁷ Sakupio Jan Arnošt Smoler (1816. - 1884.). Ovaj sakupljač narodnog blaga zadivio je brojne znamenite suvremenike, pa tako i braću Grimm. Prikupio je oko pet stotina pjesama, kako tekst tako i melodiju. Sve je to popratilo brojnim komentarima te uvodom o lužičkosrpskom jeziku. K tome je dodao bajke, legende i poslovice te brojne podatke o običajima i mitologiji Lužičkih Srba. Iznio je po prvi put karakteristike dijalekata lužičkosrpskog jezika, napisao niz zemljopisno-statističkih članaka i popratio ih kartom te izradio slike glazbenih instrumenata i nošnji kao i lužičkosrpskog sela.

U Českoj šumi
Sjedi baba na hrastovom panju.
U ruci joj cjepanica
a u čaši ljuta rakijica.

*

*Naša Hanka něco ma,
Do senka jo schowala.
Chtož to senko bužo braš
Bužo se jo namakaš.*

Naša Hanka, ona něšto ima,
To něšto u sjeno je skrila.
Onaj tko pokupi sijeno
Naći će ga.

*

*Hdyž sy ty tu kolbas' zežrał,
Da žer tež tón kisy kał.*

Kad si već požderao kobasicu
Onda možeš i kiseli kupus.

*

*Naš kral, naš kral
Zajtša rano stawa,
Swoje wojnaki komanděrujo.
Gaž woni jomu njokse poslušaš,
Ga bužo won wšyknim głowy zwotbijaš.*

Naš kralj, naš kralj
On se rano budi,
Naređuje svojoj vojsci.
A kad oni njega ne slušaju,
On će svakom od njih dati glavu odrubiti.

*

*Hdy bych wědzala,
Zo 'zluby wuměć,*

*Chcyla jemu ja
Dźewjeć smjerćow najeć.*

*Hdy bych wědzala,
Zo 'dže mi wotchorjeć,
Chcyla jemu ja
Dźewjeć hercow najeć.*

Kad bih sa sigurnošću znala
da će dragi moj umrijeti,
devet bih smrtiju
njemu naručila.

Kad bih sa sigurnošću znala
Da će moj dragi poživjeti
Glazbenika devet
Bih mu naručila.

POSLOVICE I IZREKE⁸

Byti njebiteho njese.

- Bolesni zdravog nosi. (Siromah bogatašu daje. Onaj ko batine prima leđa svoja i dalje pruža.)

Bojiš so, zo budže ći rić na hłowu skočić?

- Bojiš li se da će ti stražnjica na glavu skočiti? (Što si toliko strašljiv?!)

Hdyž so tón sněžk nańdže, da so ta šćežčička zańdže.

- Ako zapadne snijeg, zatrpat će puteve. (Kad se ljubav ili prijateljstvo ohladi, posjeti će se prorijediti.

Kerk ma wuši, polo ma woči.

- I nit trave ima uši, a polje oči.

*Hladaj so před žónskim přědkom, před wóslacym zadkom a před
popami na wšě bockach.*

⁸ Kao u bilj. br. 2.

- Čuvaj se ženine prednjice i magareće stražnjice, a od popa još i s boka.

*Wón ma zmiya.*⁹

- On ima zmaja. Njemu zmaj pomaže.

Lěto ma dolhi pysk.

- Godina ima dugi kljun. (Godina je duga, treba štedjeti.)

Směški a plački su w jenym měšku.

- Smijeh i plač u istoj su vreći. (Smijeh se može pretvoriti u plač i obrnuto.)

To je slowo kaž worjech.

- Čvrsta je to riječ! Tvrda poput oraha.

Wšitko ma swój kónc, kolbasa ma dwaj.

- Svaka stvar ima samo jedan kraj, a kobasica dva.

Stary ma smjerc před wobličom, mlody pak za chribjetom.

- Starcu je smrt pred licem, a mladiću iza leđa.

NARODNA NOŠNJA LUŽIČKIH SRBA

Lužički Srbi mogu se pohvaliti bogatom i raznovrsnom narodnom nošnjom, pa se područje koje oni nastavaju po njoj dijeli na ukupno deset regiona. Od toga je u četiri regiona *narodne drastwi/drasty*¹⁰ dio svakodnevnice, što znači da se nosi u svim prilikama.

Područje na kojem žive pripadnici katoličke vjeroispovijesti relativno je zatvoreni prostor između gradova Bautzen/Budyšin, Kamenz/Kamjenc i Hoyerswerda/Wojerecy. Tu je ukupno 85 sela s otprilike 15 000 stanovnika. Narodna nošnja, izrađena od sukna, kvalitetne vune i svile, prepoznatljiva je po tamnim zasićenim bojama i strogoj formi. Mnoge starije žene nose ovu nošnju svakodnevno,

⁹ Vidi priču pod nazivom „Plon“ u poglavlju o fantastičnim bićima kod Lužičkih Srba.

¹⁰ Imenica u množini. Jednina glasi *drasta* (gornjelužičkosrpski) i *drastwa* (donjelužičkosrpski).

dok je djevojke odijevaju u posebnim prilikama. Posebno svečanu nošnju ukrašenu skupocjenim vezovima nose djevojke u procesijama za Tijelovo.

Protestantsko područje oko grada Hoyerswerda sa svojih 28 sela kao i stari dio grada zasebno je područje i sa svojih 60 varijanti nošnje ujedno nošnjama najbogatije područje. Vuna, lan i pamuk najčešće su tkanine, a boje su crvena, plava, zelena i bijela - boje koje su najzastupljenije kod slavenskih naroda. Svakodnevna i nedjeljna nošnja uglavnom je ista u svih šest župa dok se svečana nošnja i nošnja koja se nosi prilikom vjenčanja razlikuju od župe do župe. Pritom je župa Slep/Schleife područje s najbolje očuvanom tradicijom. Ovdje se govori i poseban dijalekt. Narodne nošnje, običaji, pjesme, plesovi, glazbeni instrumenti te priče, legende i bajke čine temelj tradicijske kulture ovog najmanjeg slavenskog naroda. Ovo je područje karakteristično po seoskoj nošnji živahnih boja u gotovo 50 varijanti. I ovdje je nose starije žene dok mlađe generacije narodnu nošnju odijevaju u posebnim prilikama. Najvažnije obilježje ove nošnje je crvena kapica, marama koju djevojke prebacuju preko ramena (kod udatih je žena ona plavo-zelena), zelena plisirana suknja i pregača s plavim štampanim uzorkom. Svečane nošnje, ponajviše one koje se nose na vjenčanju i krštenju, ukrašene su skupocjenim vezovima koji je najprisutniji na maramama za vrat i glavu. Slep/Schleife je centar lužikosrpske tradicionalne glazbe, a najvažniji instrument su gajde. Taj centar je ujedno domaćin međunarodnog susreta gajdaša i zanatlija koji taj instrument izrađuju. Posebnu nošnju nosi na sebi *džčetko*¹¹ koji je do 30-tih godina prošlog stoljeća u ovoj župi zamjenjivao Djeda Božičnjaka.

Donjelužičko područje zasebno je područje što se tiče narodnih nošnji, a njihove žitelje, potomke plemena Lužičani, Nijemci nazivaju *Wenden*, a ne *Sorben*. Donjelužički jezik je kao živi jezik, usljed dugogodišnje germanizacije, u bitnoj mjeri potisnut. Ovdje možemo susresti narodnu nošnju predviđenu za rad, posjet crkvi, odlazak u grad te onu koja se nosi u svečanim prilikama. Skupocijeni vezovi ukrašavaju marame za vrat koje su uvijek nježnih pastelnih boja, vrpce na suknjama i umjetnički oblikovana pokrivala za glavu koja neodoljivo podsjećaju na „pokrivače“, neizostavni sastavni dio narodne nošnje otoka Paga. Najznačajnija svetkovina ovog područja je *zapust* – donjelužički pokladni utorak - kojim se slavi završetak djevojačkih radova u predionicama i tkaonicama u vrijeme zimskih mjeseci. Ranije je ova svetkovina trajala sedam

¹¹ Vidi o njemu u poglavlju o narodnim običajima.

dana, dok danas njem. *Zampfern*, svečana ophodnja parova u narodnoj nošnji, koja završava pokladnim plesom i konzumiranjem jaja, traje tri dana.

FANTASTIČNA BIĆA U PRIČAMA I LEGENDAMA LUŽIČKIH SRBA

*Připoldnica*¹²

Připoldnica je bila demon polja koji se pojavljivao u podne, za vrijeme najveće žege. Zadrži li se kakva siromašna djevojka dulje u polju gdje, na malom dijelu zemlje, plijevi lan koji joj, kao dio godišnje plaće, i pripada, moglo se dogoditi da se pred njom iznenada stvori žena u lepršavoj haljini sa srpom u ruci. Ova bi od djevojke zatražila da joj priča o lanu i njegovoj preradi. Ako to nije znala moglo se dogoditi da joj *připoldnica* srpom odrubi glavu. Jer, kako se priča, ona je znala kazati: „Ja ši z serpom šyju wótrězam“ ili „Serp a šyju“. Nastajanje ovog mističnog, čovjeku nenaklonjenog lika, vjerojatno je pridonijela nemogućnost objašnjenja toplotnog udara uslijed kojega su mnogi žeteoci smrtno stradavali. Predaja govori i o jednom slučaju u kojem je ovaj strašni lik jednom prilikom stao na stranu napaćenih kmetova u blizini mjesta Muskau (*polo Mužakowa*). Tamo ih je zatekla kako se, usred podneva, muče za svoga gospodara. Pristupila im je i zapodjenula s njima razgovor kako bi ih odvratila od mukotrpnog rada. Morali su joj ispričati kako se odvija sjetva i žetva, kako sjeme klija i cvjeta, kako raste, kako se žanje, povezuje, mlati i melje. Sve je to sa strane i u strahu pratio gospodar, ali se nije usudio prozboriti ni riječ. Otkad je jednoj djevojci uspjelo *připoldnicu* zadržati sat vremena u priči i objašnjavanju ova se više nikada nije pojavila.

Kada bi djeca išla u polje, u namjeri da uberu koju mahunu slatkog mladog graška, majke bi ih ovako opominjale: „Njejžišo tam nutř, tam sejdži, - tam šari ta přezpolnica“. Djevojci koja je ležerno i nehajno odjevena poput građanki, a ne po strogim propisima narodne nošnje znalo se kazati: „Ty tak uglědaš ak ta přezpolnica“.

¹² Židovski demon *keteb mereri* bio je gospodar podneva i žarkih ljeta. Neka djeca su ga znala susresti na putu do škole. Svi su, osim dvojice, navodno pomrli. Vidi: Jorge Luis Borges: Priručnik fantastične zoologije, Školska knjiga, 2001, str. 211.

Wódni muž¹³

Kaže se da priča o vodenjaku ima isto toliko koliko i vodenih površina u kojima on boravi. Ovo je tajanstveno biće čovjeku bilo i prijatelj i neprijatelj. U nastambi pod vodom živio je sa svojom obitelji, ženom i djecom. Oprava mu je bila zelena, a prema nekima i crvena. Udarac groma u ribnjak, mlaku ili sličnu vodenu površinu za njega je značilo smrt.

U teškim vremenima vodenjak je mnogim siromašnim seljacima pomogao tako što im je posudio mjericu žita za sijanje. Neke je pak druženje s njim koštalo života.

Nekada su se u pustarama u predjelu Weißwassera (*Běla Woda*) na mnogim mjestima pušile ugljenare. Seljani ovog siromašnog kraja slagali su borove cjepanice u stožce, pokrivali travom i zemljom i ostavljali da drvo nabrekne dok se naposljetku ne pretvori u drveni ugljen. Kada bi se taj proces završio odlazili su u Bautzen/Budyšin na tzv. drvnu tržnicu gdje su svoj ugljen prodavali kovačima i limarima. Priča se da je jedanput jednom siromašnom seljaku ponestalo žita za sjetvu, a imao je brojnu djecu koju nije imao s čim prehraniti. Pošao je u potragu za drvom (*drjev*) prema Crnom Lugu (*w Čornym Luze*) u blizini mjesta Muskau (*polo Mužakowa*). Odjednom se pred njim stvorio *hodrniks* kako su u tom kraju zvali vodenjaka. Mora da mu je seljakova nevolja bila poznata. Rekao mu je: „Posudit ću ti tri mjerice žita. Određenog dana nakon žetve ti ćeš mi ga vratiti. Pozovi me triput *Jakubje!* Ako se ne odazovem znači da sam mrtav, pa mirno možeš poći kući. Jer ako za vrijeme oluje grom udari u vodu to znači moju smrt.“ Seljak je sa zahvalnošću uzeo žito i pojavio se na istom mjestu točno određenog dana kako bi vratio dug. Triput je u smjeru vode doviknuo *Jakubje!*, ali se vodenjak nije pojavio.

¹³ Maja Bošković-Stulli u svojoj knjizi „Usmene pripovijetke i predaje“, Matica Hrvatska, Zagreb 1997, u zapisu br. 210., pod nazivom „Vodni muž“, donosi tekst koji je snimila u Devinskom Novom Selu u Slovačkoj. Kazivač priča da su ga kao malo dijete plašili vodenjakom koji uzima malu djecu. Vodenjak je sav zelen kao i njegova oprava. Bosonog je, a na glavi mu je zeleni šešir. Znao je loviti djevojke koje su se išle kupati. Mrtve je nosio u neki veliki grad, stavljao ih u lonac, a kad bi se lonac napunio vodenjak je izlazio van i puštao duše. Usp. Milan Lang, „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena“, 19, Samobor 1912, str. 139-145, i Zvonko Lovrenčević, *Narodna umjetnost*, 7, 1969/70, str. 97-99.

Lutki

Patuljci su prema predstavama predaka Lužičkih Srba bili mala čovjekolika bića dobre ćudi. Živjeli su u spiljama, šumama, pod stablima, ali uvijek skriveni pod zemljom odakle bi izlazili kroz otvor pokriven kamenom. Odjeća im je bila crvene boje. Pod zemljom su vodili svoja mala domaćinstva, kuhali u glinenim lončićima i pekli kruh. Navodno su govorili svojim vlastitim jezikom u kojem se sve izražavalo u negacijama. Seljacima od kojih su posuđivali pribor za pečenje kruha ovako su se obraćali: *Njocomy njeměš vašu nježěžu* (Ne želimo da nam ne date vaše ne-naćve). Ranije su navodno živjeli na površini, ali nakon što su se u Lužici oglasila crkvena zvona nestali su bez traga i više se nikad nisu vratili.

Kao što je naprijed spomenuto *Lutki* su često znali posuđivati od seljaka naćve za pečenje kruha (*klěb*). Kruh se pekao u peći pored kuće, a ova je bila načinjena od kamena i gline. Tijesto se mijesilo u drvenim naćvama, a oblikovalo u posebnim posudama ispletenim od šiblja. Kruh se pekao u glinenim kupolama. U šumi uz cestu od Jämlitza do Goblenza (*při droze z Jamjelice do Jabłońca*) živjeli su navodno patuljci. Došli su jednom prilikom k Niertovim (*Mětowym*) u namjeri da posude pribor za pečenje kruha. Svoju su molbu izrazili u negacijama, pa su na kraju kazali da im zauzvrat neće ne-donijeti svoj svježe pečeni ne-kruh (*Njocomy vam za to njepšinjasć naš fryšnje pjaconi njeklěb*). Sve što su posudili donijeli su natrag, a u znak zahvalnosti i svoj mali *kolac*¹⁴ koji je bio veoma ukusan.

Lutki su se jako bojali psa, pa su seljaku po imenu Nagorka¹⁵ kazali: *My se bójimy vašego wušćeracka*, a seljak po imenu Martin Dannenberg zapazio je da imaju debele glave i da je čuo da međusobno razmijenjuju djecu.

Graby¹⁶

Ovi likovi iz narodne priče obitavali su samo u pustarama u okolici grada Muskau (*Mužakowa*). Priča se da su bili sasvim obrasli dlakom, veoma visoki i gotovo nezgrapni. Odijevali su se poput ljudi, ali ih se moglo prepoznati po konjskim kopitima. Bili su tako snažni

¹⁴ Riječ *kolac* odnosi se prije svega na male okrugle ili duguljaste krušćice koje su stari Lužički Srbi pravili od ostataka tijesta.

¹⁵ Zabilježio Wilibald von Schulenburg. Usp. „Wendischs Volstum in Sage, Brauch und Sitte“, Domowina-Verlag, Bautzen 1985.

¹⁶ Nešto poput šumskog duha, fauna.

da su mogli raskomadati konja, a znali su i pojesti nešto od tog mesa. Zvali su ih *graby* ili *draby*, a događalo se da su ih neki seljaci i feudalci držali za sluge.

Često ih se moglo vidjeti kako pažljivo slušaju glazbu, ali plesati nisu umijeli. Rado su posjećivali seoske zabave, ako im to nisu priječili seoski momci, a znali su udvarati djevojkama koje su im se veoma dopadale. Ove su odbijale svaku bliskost s njima i po mraku su se bojale same vraćati kućama. Kako bi uplašili djevojke ponekad su znali iznenada otvoriti male prozorčiče na brvnari, u kojoj su djevojke do kasno u noć, posebno za vrijeme zimskih mjeseci, prele i tkale, te ugrurati svoja kopita u prozorsko okno.

Prema nekim kazivanjima *graby* su prijateljevali s vodenjacima (*hodrniks*). Danju ih se nije moglo vidjeti, a navodno su imali slab vid.

Bludniki

U močvarnim predjelima ponekad se, sam od sebe, zna upaliti kakav sićušni plamičak, a na panju vrbe, u procesu truljenja, zasvjetlucati fluorescentna mahovina. Ljeti kroz šikaru gmižu krijesnice. Davnim precima Lužičkih Srba te su neobjašnjive pojave morale silno razbuknati maštu.

Bludniki su sićušna svijetleća bića koja su se pojavljivala samo noću. Oni su ulijevali strahopoštovanje jer su ljudima osvjetljavali put u mrklim noćima, a zauzvrat su tražili sitni novčić. Jao onom tko ih je htio prevariti! *Bludnik*, *budnik* ili *bud* im se znao osvetiti, a bili su izvrgnuti i ruglu svoje okoline. Priča se da se krčmar Nagorka iz Rohne (*Rownega*) vraćao noću s konjskom zapregom iz Spremberga. Nije vidio ni prst pred nosom, pa je ovako razmišljao: Dao bi ne znam što da mi sada netko posvijetli put! Kada je sa šumskog puta tigao na cestu, mrak je bio još gušći. *Ale kak jo se wjaselił, ako je narav wuględal swęłto!* (Kako se samo obradovao kad je ugledao malo svjetlo!). Bio je to *bludnik*. Poskočio je na rudo iza konja i osvjetljavao krčmaru put do kuće. Ovaj mu je za nagradu u lokvu pored kućnih vrata bacio novčić. Slijedeće jutro lokve više nije bilo. Mora da ju je *bludnik* ispraznio tražeći novčić.

U selu Siewisch (*Żiwice*) neki je čovjek mlinaru pričao da se ne boji *bludnika* te da će ga dobro ispsovati. Dok je izgovarao riječi psovke k vjetrenjači se približio *bludnik*, a ova se počela pomicati, pa se nekih četvrt sata činilo da će propasti u zemlju. Čovjek je obećao da više neće psovati.

Pomocliwy kobołćik

Priča se da su ljudi u staro doba kod kuće imali duhove u obliku sićušnih ljudskih bića naboranog, staračkog lica i s dugom bradom. Zvali su ih *kobołćik*. Živjeli su u podrumu ili štali, a najradije iza peći. Timarili su konje, čistili kuću, prali posuđe i slično. Stoga se kaže: *Hdžež bėše kubołćik w domje, tam bė porjad* (Tamo gdje je kubołćik u kući vlada red). Za nagradu su tražili zobenu kašu ili čorbu od piva. Ako im se nije davalo dovoljno jesti ili se prema njima ružno postupalo oni su napuštali kuću i odnosili sa sobom njezinu sreću. U okolici grada Schleife (*Slepo*) neki je sluga imao uvijek lijepe i njegovane konje. Gazda se tome čudio jer ga je često viđao u krčmi. Pitao se odakle mu novac za to. Dok je sluga dokono sjedio njegov je pomoćnik obavljao posao za njega. Gazda se jednom prilikom uputio prema štali da provjeri što se tamo događa. Kroz ključanicu je ugledao čovječuljka kako timari konje i pjevuši. Upitao je svoga slugu kakav je to čovječuljak u njegovoj štali. Sluga mu nije htio odgovoriti, pa ga je gazda potjerao.

*Płon*¹⁷

Kućni duh drugačije vrste bio je *płon* (zmaj), gotovo vražji glasnik. Noću je kao vatrena repata kugla ulazio kroz dimnjak u kuću onih koji su ga iz pohlepe prizivali. Njima je rigao ono za čim su najviše žudjeli: žito, mlijeko ili čak zlatnike. Za nagradu je tražio dobro jelo, većinom zobenu kašu. No on je bio zao. Njegovi su darovi bili ukradeni. Ako ga domaćin nije dobro pazio znao se strašno osvetiti. Priča se da je neki seljak iz Trebendorfa (*Trjebina*) imao nekoć svoga zmaja. Dobro ga je hranio, a ovaj mu je donosio svako malo hrpicu zlata. Seljak je bio lukav, pa je zlato pozajmljivao seljacima i ubirao kamatu. Kad se dovoljno obogatio htio je potjerati zmaja. Objesio je o strop čarapu bez stopala i tražio od zmaja da je napuni zlatom. Sve dok ne bude puna on mu neće dati hranu. Zmaj je

¹⁷ Sličnu priču donosi Maja Bošković-Stulli u gore spomenutoj knjizi. U pripovijetki br. 212., naslovljenoj „Mali pomaže domaćinu“, govori se o tome kako treba pod pazuhom nositi jaje crne kokoši koju je oplodio crni pijevac da bi se iz njega izleglo malo čovjekoliko biće, *mali*, kojeg su njegovi vlasnici hranili kukuruznom kašom. Kada bi to biće odraslo naređivali su mu što treba činiti. Ako je domaćica kuće tom fantastičnom biću uskratila kašu, ono je netragom nestalo, a kuća koju je napustilo osiromašila.

ubrzo shvatio da ga seljak želi prevariti pa je zauvijek napustio kuću. Zlatnici koje je seljak skupio pretvorili su se u konjski izmet.

OBIČAJI I VJEROVANJA LUŽIČKIH SRBA¹⁸

Džčetko

Vrijeme došašća uvijek je bilo vrijeme iščekivanja i iznenađenja. Tada se od djece očekivalo da budu pristojna jer se u selima oko *Slepog* (Schleife) u sumraku pojavljivao prekrasno odijeveni lik pokrivenog lica i u pratnji dviju djevojaka u narodnoj nošnji okolnih sela. Bio je to *džčetko*, dijete, dječčić koji je djeci poklanjao sitne slatkiše i božićne kekse¹⁹. Bio je to prethodnik kasnije etabliranog Ruprechta, a odijevale su ga i ukrašavale djevojke u svojoj predionici i tkaonici. Ovako se prije nekih sto godina opisivalo *džčetka*: Na jeziku okretna i vižljasta djevojka koju su izabrale njezine družice. Gornji dio tijela bio je pokriven muškom košuljom dugih rukava. Preko podsuknje i halje isticala se plava pregača. Bijele čarape, crne cipele, pletena marama oko vrata i vezeno pokrivalo za glavu. Lice pokriveno prozirnim velom. Na glavi vijenčić. Prsa, ruke i leđa pokrivaju same šarene vrpce od svile. Na rukama bijele rukavice. U lijevoj ruci savijeni rupčić sa darovima i zvonom, a u desnoj šiba tek ubrane grane breze. S obje strane uz njega su išle djevojke u nošnjama. Kretali su se od kuće do kuće, tamo gdje ima djece, a ova su sjedila uz peć. Svečano urešeno *dijete* ulazilo je tiho, kimnulo glavom i šibom lagano dodirivalo sve prisutne, ali ne i djecu. Ova su dobivala jabuke, orahe i slatkiše. Taj običaj zadržao se do današnjeg dana pri čemu je svako selo unijelo neke svoje osobitosti. Za razliku od Ruprechta koji udara zločestu djecu ovdje se šibom lagano dodiruje samo odrasle. Pretpostavlja se da je to vezano uz vjerovanje da je priroda između zime i proljeća puna skrivene snage koja se priprema za novi rast. Takva snaga skriva se u pupoljcima i granama stabala i grmlja. Ako se dodirne

¹⁸ Tekstovi, slobodno prevedeni i pojednostavljeni, preuzeti su iz brošure *Baje a naložki/ Sagen und Brauchtun* koju je izdao *Serbski folklorny centrum při Domje za serbske ludowe wumělstvo* iz Budyšina/Bautzena. Njihov je autor Erich Krawc-Schneider dok je autor ilustracija Merčín Nowak-Njehorński.

¹⁹ Sličan običaj sačuvan je u mjestu Jänschalde. Tamo u predbožićno vrijeme djecu posjećuje i dariva „Janšojki bog“.

čovjeka šibom od svježe odbrane grančice breze (*brezowy prut*) prenosi se na njega čarolija rasta.

Slěpjańska swařba

Svadba je ključni trenutak u čovjekovom životu uz koji se vezuju brojni običaji. Ovi običaji su rijetko kad i rijetko gdje u potpunosti sačuvani. Svadbeni običaji kao i ceremonije razlikuju se od područja do područja kao, uostalom, i narodna nošnja. U okolici *Slepog* (*Schleife*) još prije nekih stotinu godina vjenčanje je izgledalo ovako: Ako mladić odluči zaprositi djevojku poći će sam ili u pratnji prosca do njezinih roditelja i tamo iznijeti svoju namjeru. Ako se oni s njegovom nakanom slažu usljedit će više uzajamnih posjeta između dviju obitelji kako bi se upoznali s imovinskim prilikama dotične obitelji. Tada slijede zaruke prilikom kojih djevojka dobiva prsten što je popraćeno rukovanjem. Svi zajedno odlaze na ručak kojem prisustvuju najbliži članovi dviju obitelji. U tome, uglavnom kratkom vremenskom periodu koji prethodi vjenčanju, djevojka već nosi drugačiju nošnju, pa je crvena boja zamijenjena plavom i zelenom. Na svadbu poziva svat koji nadzire sve radnje vezane uz pripremu te klanje teleta ili goveda. Na dan svadbe mladoženja ide po nevjestu u njezin dom u pratnji guslara i gajdaša te svojih rođaka. Nakon što mu se ponudi najprije neka stara žena, pa onda djeveruša, napokon se pojavljuje prava mladenka. Za sam čin vjenčanja svi sudionici odijevaju svečanu odjeću. Mladoženja nosi na zatiljku mali vjenčić od rutvice iz kojega vise zeleni i bijeli svileni končići. Svi muškarci nose štap s vrpcama. Mladenka ima zeleni ukras za glavu, a na njemu vjenčić od rute sa dvije kite od bijele i zelene svile, dok joj je o pojasu zataknut vjenčić od ružmarina ili mirte. Za vrijeme vožnje u crkvu prisutnima se dijele slatkiši i pečene šljive. Pri povratku kući, u kojoj se proslavlja vjenčanje, mladenki daju u ruke novi zemljani lonac s mlijekom i pivom koji se potom baca na pod u namjeri da se razbije. U štali, u koju se najprije stupa, stoci se daju različite vrste kruha. Sada počinje svečani svadbeni obijed koji se sastoji od osam različitih jela. Ono što gosti ne konzumiraju šalju svojim kućama. Nakon objedovanja koje traje do večernjih sati odlazi se na ples u lokalnu gostionicu. Mladoženja rijetko uspijeva zaplesati s mladenkom jer je ona doslovno razgrabljena. Svečanost traje dva dana. Osam dana nakon toga odlazi se na tzv. mlado vjenčanje (*młoda swařba*). Mlada žena nosi nošnju udatih žena i pokrivalo sa maramom koju zatakne za kapu.

Přaza

Kada se u listopadu s polja odvoze plodovi, a jesenska magla šumu u pustari i sela obavije svojim sivim ogrtačem, za mlade to znači početak druženja, plesa i smijeha. Ponos svake djevojke bio je da sa sobom u brak donese što više bijelog lanenog platna. Na dan sv. Burkharda, 11. listopada, počinje, naime, rad u predionicama. U 19 sati ovamo dolaze sa svojim kolovratom djevojke, starije od šesnaest godina. Predionica je bila veća prostorija u brvnari nekog seljaka. Djevojke bi tu posjedale u krug te, uz mutnu svjetlost baklji a kasnije lojanice, radile na svom kolovratu. Njihovi su prsti preli finiji ili grublji konac, ovisno o spretnosti. Uskoro bi se zaorila pjesma koju je povela *kantorka*, a pripovijedale su se bajke, priče i pretresala seoska događanja. Na klupi uz peć sjedili su stariji i slušali razgovore mladih ili prepričavali i komentirali novosti u selu. Iz unutrašnjosti domaćinove kuće širio se ugodan miris pogače. Oko devet sati uvečer ispred kuće su se počeli skupljati mladići jer su se nadali igri i plesu koji se održavao samo prvu večer predenja. Iza toga su uslijedili tjedni i tjedni predanog rada koji oni nisu smjeli ometati. Ova prela završavala su većinom za Badnju večer. Kako bi obilježili završetak predenja mladići su probijali preslicu mačem uz svakojake povike i šale. Večer je završavala veselim druženjem, objedovanjem, pjesmom i plesom. Iako su ovakva okupljanja kasnije bila zabranjena, ona su se nastavila sve dok se lan nije prestao saditi.

Zabijanje kokota²⁰

Kada bi se požnjelo posljednje žito govorilo se: Danas je pijetao!. *Žens je kokot*. Pijetao je bio simbol plodnosti i duha rasta, pa se vjerovalo da se isti skriva u posljednjoj slamki na polju. Trebalo ga je uništiti prije nego se njegova staračka slabost ne prenese na prirodu. Stoga je bio običaj da se u nedjelju u kolovozu „zatuče“ pijevac. Ovaj se obred održavao na strnjištu ili na nekoj prostranoj livadi. Prvobitno se ovaj običaj održavao u grubom obliku. Živi pijevac, vezanih nogu i krila, polagao se u jamu koja je odozgo bila

²⁰ Postoji još jedan običaj vezan uz pijevca. Zove se „Čerupanje pijevca“ (*Kokot*). Takmičari jašu na konjima i prolaze kroz girlandama ukrašen obruč na čijem središnjem dijelu, pri vrhu, visi mrtvi pijevac. Oni pokušavaju pijevcu otkinuti glavu. Ovaj običaj donekle podsjeća na Sinjsku alku. (Vidi sliku u prilogu!) Oba običaja održavaju se danas još u najmanje dvadeset sela na području Donje Lužice.

prekrivena tankim daščicama i šibljem. Otprilike sto koraka dalje postavljala se pivska bačva čiji je otvor za čep bio okrenut prema pijevcu. Osoba koja je udarala pijevca imala je povezane oči. Držać mlatila postavljao se najprije u tu rupu. Mladić bi to mlatilo uzimao u ruku te, nakon što ispita gdje se možebitno nalazi pijevac, krenuo u tom smjeru i počeo udarati po mjestu za koje je pretpostavljao da se krije pijevac. Ako bi promašio, prisutni su mu se smijali. Pobjednika ovog takmičenja odnosili su na rukama u gostionicu gdje su pjevca očerupali i pripremili za jelo. Kanije se ovaj običaj prakticirao u daleko blažem obliku. Jama se pokrivala čvrstim daskama, a na njih se postavljao glineni krčag. Moglo se udariti samo triput. Onaj tko razbije krčag proglašava se „kraljem“, dobiva vijenac, a iz kola u kojem se oko njega vrte djevojke izabire „kraljicu“. I ona dobiva darove te vesela povorka naposljetku odlazi u mjesnu gostionicu gdje se svečanost nastavlja u igri i plesu.

Jutry w Mużakowskej holi

Uskrsni običaji obilježeni su uglavnom kršćanskim vjrovanjima, ali se u mnogim detaljima otkrivaju tragovi predkršćanskih vremena. U nedjelju, prije Uskrsa, sakupljale bi se djevojke radi pjesme nakon što su mjesecima sjedile za kolovratom i marljivo prele. U za to odgovarajućoj prostoriji postavljale su se klupe u obliku četverokuta. U sredinu je postavljan stup sa svjetiljkom jer se često pjevalo i kad je mrak već pao. Pod vodstvom *kantorke* uvježbavale su se duhovne pjesme vezane za Uskrs. Noć prije Uskrsa, čim bi otkucala ponoć, mladići su zvonili, a djevojke su se skupljale na jednom mjestu. Na sebi su imale polužalobnu nošnju. Sada se povorka kretala pjevajući od kuće do kuće. Djevojkama su seljani poklanjali kolače ili novac. U svitanje su odlazile svojim kućama. Ovaj običaj podsjeća na običaj blagosiljanja polja za dobar urod žita. Djevojke su se u cik zore iskradale iz kuće i s vrčem u ruci šuljale do potoka koji teče prema Istoku da bi zgrabile malo uskrsne vode²¹. Ovu su čuvali tijekom cijele godine jer je, prema njihovim vjrovanjima, bila ljekovita. Pomagala je kod bolesti očiju, a čuvala je zdravlje i ljepotu. Mladići su vrebali djevojke kako bi s njima zapodjenuli razgovor. Ako bi se to dogodilo voda je gubila ljekovitu moć.

²¹ Ovaj običaj, kao i mnogi drugi običaji vezani uz ubijanje, paljenje vatre i sl. ostaci su prastarih poganskih vjrovanja.

*Walkowanje*²²

Za Veliki četvrtak ili na sam Uskrs djeca su odlazila svojim kumovima po uskrsne darove. Ovi su se sastojali od nekoliko uskrsnih jaja, velikog paprenjaka i pletenice od maka. Ova je bila duga nekih 30 cm, a pekari su ih pekli posebno za ovu priliku. Uz to su dobivali odjeću ili tkaninu za izradu iste. Djeci mlađoj od godine dana darivana su sirova jaja²³, simbol rasta i plodnosti, s kojih je na njih trebala preći snaga. Nakon što bi se pokloni primili i, ako je usto bilo lijepo vrijeme, prvog dana nakon Uskrsa u vrtu ili na livadi igrala se dječja igra *walkowanje* u kojoj su ponekad sudjelovali i odrasli. Igraće polje bila je plitka jama ili jarak koji je bio dug 1 m i isto toliko širok. Igra se odvijala tako što bi prvi igrač lagano iz ruke ispustio jaje da se otkotrlja. Drugi igrač je uradio to isto u namjeri da pogodi već bačeno jaje. Ukoliko bi ga pogodio ono mu isti čas i pripadne, a za svoj pogodak dobivao je ponekad neki sitni poklon ili novčić. Ako je igrao za novčić uzet će svoje jaje i njime ponovo gađati jaje u jami dok ga ne pogodi. Jaja koja su promašila metu ostaju u jami. Svoju sreću iskušavaju sada ostali igrači itd. Igra počinje ispočetka ako su jaja svih takmičara završila u jami. Ova se igra nekada igrala u mnogim djelovima Njemačke. Ponegdje je bila zabranjivana. Još uvijek se može vidjeti u *Mužakowskoj* pustari (njem. Muskau).

*Ptacy swat*²⁴

Početak godine, točnije 25. siječnja, djeca postavljaju na prozor tanjuriće na koje će njihovi roditelji u obliku ptice grupirati slatkiše, jaja i pecivo. Običaj se zove „Ptičja svadba“, a iza nje se, kako se pretpostavlja, krije narodno vjerovanje da svrake toga dana slave svoju svadbu. U mnogim se selima djeca odijevaju u svečana odijela ukrašena cvijećem te, poput male svatovske povorke, idu selom.

²² Ovaj nas običaj neobično podsjeća na dječju igru sa špekulama ili „frenjama“, na kuglanje, bočanje i sl.

²³ U Gornjoj Lužici uskrsna jaja djeci donosi Uskrsni zec. Bojenje i ukrašavanje jaja za Uskrs kod Lužičkih je Srba je posebno umijeće. Određeni broj ljudi time se bavi profesionalno, a redovito se održavaju posebni sajmovi i prodajne izložbe.

²⁴ Donjelужиčkosrpski *ptaci kwas*.

Abraham Frencl²⁵:

Današnji ženidbeni i svadbeni običaji kod Lužičkih Srba²⁶

Čim mladići i djevojke navršše dvadeset godina smatraju ih zrelima za bračni život. Budući mladoženja u nekoliko navrata posjećuje djevojku, buduću mladenku. Kada se ova pojavi u krčmi nudi se piće u njezinu čast i nazdravlja joj se, a mladoženja je sjeda pored sebe. Nešto kasnije on je povede do plesnog podija i, većinom oko ponoći, prati do njezinog doma gdje ostaju zajedno do zore. Mnogi čak leže odjeveni u krevetu i vode ljubavne razgovore. Ujutro mladić odlazi svojoj kući, ali se nakratko zaustavlja pred ulaznim vratima djevojčinih roditelja kako bi zapjevao. Nakon prošnje slijede zaruke (*slub*). Ponekad stvar ostane samo na pristanku i rukovanju bez priređivanja zaruka. Slijedi trokratno navješćenje s oltara mjesne crkve pri čemu se mlada svaki put pojavljuje s vijencem. Prosac i ženik pozivaju goste na svadbu, a ako su bogatiji jašu na konjima. I oni i konji posebno su urešeni za taj čin. Prosac poziva goste, a ovi mu se zahvaljuju, pa skromno kažu: „Ako dođem valjda će se naći

²⁵ A. Frencl (1650. - 1740.) najznačajniji je lužičkosrpski istraživač svoga vremena. Za sobom jer ostavio bogatu rukopisnu zbirku od čega je donedavno bio objavljen samo dio. Njegovi se radovi odnose na historiografiju, etnografiju, demografiju, prirodopis i geografiju, topografiju i onomastiku te različite filološke discipline. Njegovo najopsežnije djelo nosi naslov „De originibus linguae Sorabice libri“ koje pokušava dokazati hebrejsko porijeklo lužičkosrpskog jezika i koje mu je donijelo i pohvale i kritiku. G. E. Lessing mu se narugao u svojim „Mladim znanstvenicima“. Oko 1700. godine napisao je svoje najznačajnije djelo „Historia populi et rituum Lusatae Superioris das ist kurtz gefaßte Erzählung von der Oberlausitz Einwohnern und derselben Gewohnheiten“. Značajno mu je i djelo „Historia naturalis d.i. Physicalische Nachristen von des Markgraffthums Ober-Lausitz Luft, Feuer, Wasser und Erdboden“. U svojim religioznim spisima „De diis Slavorum et Soraborum in specie“ kao i etimološkom leksikonu „Lexicon harmonico-etymologicum Slavicum“ Frencl je pokrenuo pitanje lužičkosrpskog jezika, a tražio je i stvaranje jedinstvenog lužičkosrpskog standardnog jezika. Smatraju ga pretečom slavenske filologije.

²⁶ U naslovu originalnog teksta stoji „Wenden“ kako se u njemačkom jeziku uglavnom nazivaju potomci Lužičana koji nastavaju područje savezne pokrajine Brandenburg (tzv. „Donjeluzični“ koji govore donjeluzičkosrpskim dijalektom ili jezikom).

mjesta za mene“. Kad svadba otpočne svadbenu povorku predvode mladenci. Čuju se gajde i gusle. Gosti ih prate do crkve gdje se vjenčanje odvija prema Meißenkom crkvenom priručniku. Čim svatovi izađu u crkveno dvorište mladići izvlače mačeve i njima vitlaju po zraku. Iz korpe se na okupljene bacaju kolačići, a seoski orkestar izvodi svoj uobičajeni *pšes polio* ili kakav poljski glazbeni broj. Prije nego gosti stignu u kuću u kojoj se održava gozba pristiže mladenkina majka koja sa sobom donosi krevete i kućanske potrepštine, a prije nego li siđe sa zaprežnih kola iz ruku ispušta crnu kokoš što bi mladenki trebalo osigurati da bude dobra roditelja. Kad pristignu svi uzvanici, a za njima župnik i učitelj, otpočinje posluživanje jela. Domaćini svoje goste obilno snabdijevaju hranom i pićem dva do tri dana. Naposljetku gosti daju svoje poklone i opraštaju se. Darovi se daju u prisustvu mladenaca i mladoženjinog oca koji se na darovima ovako zahvaljuje: *Braćo moi, ja so džakuju za tvoje sliebro a zloto!* Pritom pak nitko od gostiju ne daruje zlato. Ujutro, nakon prve bračne noći, mlada žena mora ustati veoma rano kako bi pomogla u pranju i bijeljenju stolnjaka koji su se dan ranije uprljali što treba značiti da će i ubuduće u svom novom domu biti isto tako marljiva i da neće posljednja ustajati iz kreveta²⁷.

Jan Hórčanski²⁸:

O „zapomaganju“²⁹

„Zapomaganje“ kod Lužičkih Srba još uvijek uživa veliki ugled. Na njihovom jeziku to se zove *Bože Zedlaško* ili *Zedleško* čije se doslovno značenje i porijeklo ne usudim odrediti. Lužički Srbi, ali ne tvrdim to za sve njih, drže da je taj *Bože Zedlaško* dobri anđeo koji

²⁷ S njemačkog jezika prevela S.V.Ž.

²⁸ J. Hórčanski (1722. - 1799.) jedan je od prvih članova „Gornjelužičkog znanstvenog društva“ u Görlitzu te prijatelj i savjetnik tajnika ovoga društva K.G.V. Antona, kojega je cijenio i J. G. Herder. Istakao se svojim istraživanjem na području sorabistike te učestvovanjem u pokretu protiv germanizacije te zalaganjem za obrazovanje Lužičkih Srba čime je pobudio zanimanje za njihov jezik. Utjecao je na duhovni život svog naroda sve do 19. st. Na njemačkom jeziku pisao je priloge za časopise o povijesnim temama, etnologiji i jeziku Lužičkih Srba. Ujedno je po prvi zabilježio lužičkosrpske pjesme i napjeve.

²⁹ Postoji vjerovanje kod Lužičkih Srba da se drvo jorgovana ne smije ložiti u peći. Prema jednoj se priči točno u ponoć, u kući u kojoj su ložili drvo jorgovana, javio Božji glas (*božagłos*) koji je povikao: *Běda wam! Běda wam!* (Jao vama! Jao vama!).

je uvijek uz njih, a tu i tamo se pokaže u obliku lijepog bijelog djeteta ili bijele kokoši te plačljivim glasom najavljuje nadolazeću opasnost i opominje ih. Oni pritom kažu: *Bože Zedleško je plakalo*. Kad se taj navodni dobri duh oglasi, pitaju ga: *Bože Zedleško, što mi budže ili što mi faluje?* Samo se ne smije pitati: *Što tebi faluje?* Tada im on neće odgovoriti. Odgovor mu je kratak i dvoznačan poput proricanja. Naprimjer: *Wono nebudže tebi, alje druhemu*. Što će se točno dogoditi to duh neće kazati. Tako se priča da se 1766. godine, kada je grad Muskau zadesio veliki požar, u kući u kojoj je buknuo nekoliko puta čulo „zapomaganje“, a odgovor je na pitanje onih koji su to čuli glasio: *Wono nebudže jeno tebi, alje nawšitkih Hasah* (Ono neće biti samo tebi nego na svim ulicama). Kada su prije nekoliko godina u mlinu pored rijeke Neis poginule tri osobe, mlinar je nekoliko dana ranije čuo zapomaganje. Odgovor na njegovo pitanje glasio je: *Wono nebudže tebi, alje druhemu*. No, tog dobrog duha ne može čuti i vidjeti svatko, a vjerovanje ide tako daleko da mnogi Lužički Srbi pri rukovanju kipućom vodom veoma paze, pa znaju kazati: *Bože Sedleško, dži precz, so ja cze neparju* (Duše, makni se da te ne opečem). Ako to ne naprave može se dogoditi da se i sami opeku. Kad se to dogodi kaže se: *Bože Zedleško je tebe sparilo*. Kako bi ozljedu otklonili potrebno im je slijedeće: namažu otvor na peći maslacem pa kažu: *Bože Zedleško, ja cze masam, sahaj mje, ty si mje sparilo* (Duše, ja te mažem, iscijeli me, ti si me opržio). Tada uzimaju pjenu iz lonca s kipućom vodom i time mažu opeklinu koja bi trebala zacijeliti. Ovo i puno drugih praznovjernih stvari zadržali su Lužički Srbi usprkos opominjanju mnogih učitelja i pametnih osoba iz njihova naroda³⁰.

³⁰ S njemačkog jezika prevela S.V.Ž.

Literatura

- Schulenburg, Wilibald von. 1985. *Wendisches Volkstum in Sage, Brauch und Sitte*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Balke, Lotar/Lange,Albrecht. 2002. *Sorbisches Trachtenbuch*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Jěwa-Marja Čornakec. 2005. *Die Sorben in der Lausitz*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Bjeňš, Handrij. Chronika serbskich stawinow. 2007. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Kunze, Peter. 2008. *Kurze Geschichte der Wenden*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Musiat, Siegmund. 1992. *Volksleben, Volksfrömmigkeit und Volksbrauch in der Lausitz*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- *Sobisches Lesebuch/Serbska čitanka*. 1981. Leipzig: Philipp Reclam jun.
- Haupt, Karl. 1991. *Sagenbuch der Lausitz*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Šatava, Leoš. 2005. *Sprachverhalten und ethnische Identität*. Bautzen: Domowina-Verlag.

LUSATIAN SERBS – THE SMALLEST SLAVIC NATION

(Summary)

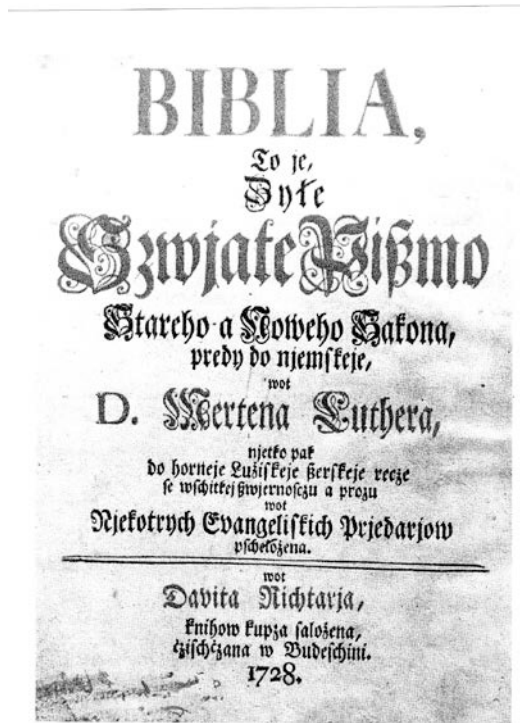
The Lusatian Serbs are the remains of the numerous people who in the mid-first millennium inhabited the area between the Oder and Elbe. They were divided into thirty-three tribes and the most famous ones were Lužičani and Milčani. Today they make up a small percentage of the population of the two areas of the former GDR situated on the upper and middle course of the river Spreve. The author of the first written testimony from the year 631 about the presence of the Lusatian Serbs in the area between the Baltic Sea and Krušna gora is the Frankish chronicler Fredegar. He mentions Derwan the prince of the Lusatian Serbs and calls the nation Surbi. The Germans call them Wenden, and their language wendisch, according to wenedi (veneti) as the Roman historians called the Slavic tribes which lived between the Carpathians and Baltic Sea in the first century AD. The term lužički (germ. Lausitzer) derives from Lyžica or Lužica which means ‘marsh land’.

Sl. 1. Slavska plemena na području srednje i sjeverne Njemačke u 9 . stoljeću (*Regio surbi*)

Sl. 2. Dvojezični putokazi i nazivi ulica

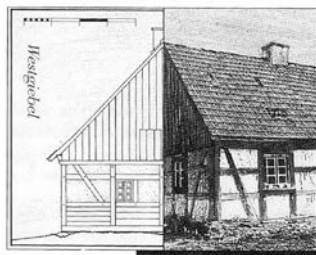
Sl. 3. Biblija na lužičkosrpskom jeziku iz 1728. godine

Sl. 4. Drvena crkva u Spreyu (*Sprovje*)

Sl. 5. Seosko gazdinstvo u okolici Slepog/Schleife, snimljeno prije 1914. g.

Sl. 6. Zapadni dio pročelja tipične seoske kuće

Sl. 7. Uskrsni jahači (*križarjo*)

Sl. 8. Donjelužička svečana narodna nošnja. Mladići i djevojke idu selom i prikupljaju darove. Običaj se zove *zapust* (njem. *Zampern*)

Sl. 9. Djevojke na vjenčanju u svečanoj narodnoj nošnji protestantskog kraja Hoyerswerda

Sl. 10. „Serbski spěv”. Dvobojni linorez. Rad Hanke Krawcec

Sl. 11. Lužički nacionalni ansambl iz Budyšina/Bautzena s tradicionalnim glazbenim instrumentima

Sl. 12. *Přípoldnica*, ženski demon polja. Ilustracija Mercína Nowaka-Njehorňskoga

Sl. 13. *Zabijanje kokota*. Ilustracija Merćina Nowaka-Njehorńskoga

Sl. 14. „Grabaj a wodrnix“. Ilustracija Merćina Nowaka-Njehorńskoga

Sl. 15. Bojenje jaja.

Sl. 16. Darivanje za Uskrs. Kuma je odjevena u narodnu nošnju udatih žena, a djevojčice na sebi nose narodnu nošnju u kojoj se odlazilo u crkvu

Sl. 17. „Ptičja svadba“ (*Ptaci swat*)

Sl. 18. „Ptičja svadba“ (*Ptaci swat*)

Sl. 19. *Kokot*. Čerupanje pijevca